

جستاری در روابط امام موسی صدر و امام خمینی(ره)

محمدرضا جواهری^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۰۶

چکیده: بررسی ادعای اختلاف بین امام موسی صدر و امام خمینی و همچنین ادعای عدم پیگیری سرنوشت امام موسی صدر از سوی امام خمینی مسأله این تحقیق است در این پژوهش کوشش شده است پیوند و روابط امام خمینی و امام موسی صدر با استناد به سخنان و نوشته‌های شخصی و اسناد ساواک و نظرات دوستان و دشمنان توصیف و تحلیل گردد. مطالعات تاریخی و بررسی اسناد نشان می‌دهد امام موسی صدر از آغاز نهضت امام خمینی همراه ایشان حرکت کرده و در دوران مبارزات امام و جریان انقلاب اسلامی پشتیبانی می‌نمود و مبلغی توانا برای انقلاب در ایران و فراسوی مرزها بوده است. سخنان و نوشتار امام خمینی در توصیف امام موسی صدر نیز گویای منزلت و جایگاه عالی وی در نزد امام خمینی است. امام خمینی پس از توطئه ربایش امام موسی صدر از هر فرصت استفاده کرده و همه راه‌های حمایت از صدر در پی‌گیری سرنوشت او را پیموده‌اند. این سطح از اقدامات نیز نشانه علاقه زیاد امام خمینی به امام موسی صدر و تلاش همه جانبه در حل معمای صدر بوده است.

واژگان اصلی: امام خمینی(ره)، امام موسی صدر، ارتباطات، انقلاب اسلامی.

مقدمه

کوشش در راه شناخت الگوهای الهی مطمئن، حرکتی بسیار ارزشمند، راهگشا و موثر در رشد و سعادت بشر است. شخصیت های دینی و سیاسی معاصر، اسوه های زیبای اندیشه و رفتار سیاسی اند.

امام خمینی رهبر کبیر انقلاب اسلامی و امام موسی صدر، دو شخصیت بزرگ مجاهد، فعال، تحول آخرین و تاثیر گذاردر مجموعه میراث فرهنگی جهان اسلام و تشیع اند.

پیامبر گرامی اسلام حضرت محمد بن عبدالله صلی الله علیه و آله وسلم فرموده اند: عند ذکر الصالحین تنزل الرحمه. (مجلسی، ۱۴۰۳: ۹۳: ۳۴۹؛ محدث نوری، ۱۴۰۸: ۵: ۲۷۵؛ کیرمدنی شیرازی، ۱۴۰۹: ۵: ۵۹۵؛ قمی، ۱۴۱۴: ۳: ۵۴) در هنگام یادآوری صالحین و سخن گفتن از آنان و شناختن و شناساندن آنان رحمت الهی نازل میگردد. فیض کاشانی در شرح این حدیث با تاکید بر تاثیرپذیری انسان از «الگوها» علت و راز نزول رحمت الهی به هنگام یاد صالحان را تبیین نموده و می نویسد: رحمت، ورود به بهشت و لقاء الله است و با یادآوری نیکان و صالحان عین این رحمت نازل نمی شود و روی نمی دهد ولی سبب آن پدید می آید و آن رغبت قلبی و تحرک و اراده برای اقتدا و تاسی به «الگوها» است. پس مبدا رحمت فعل خیر است و همین معنای نزول رحمت می باشد (فیض کاشانی، بی تا، ۴: ۱۷)

طرح مسئله

در این پژوهش، از راه جستجوی ارتباطات و تشابهات دو شخصیت جهانی شیعی، امتیازات و ویژگی های دو عبد صالح خدا تبیین می گردد. ایجاد انگیزش در نسل جوان برای درس گرفتن از زندگانی این دو مرد بزرگ که ثابت کردند خواستن توانستن است، هدف این پژوهش است. بررسی گفتار و رفتار این استاد و شاگرد و پیروی از آنان می تواند به تحرک، سختکوشی، همت و تلاش مضاعف اهل ایمان بیانجامد و زمینه ساز رویش های بزرگ نسل جوان در پاسداری از میراث این دو روحانی بزرگ و تداوم انقلاب اسلامی ایران تا ظهور حضرت مهدی علیه السلام گردد.

پیشینه

تا کنون در پیرامون روابط و گفتمان سیاسی امام موسی صدر و امام خمینی مستند به منابع ویژه تحقیقی انجام نشده است. با جستجوی در اسناد باقی مانده از رژیم سلطنتی و نوشتارهای امام موسی صدر و امام خمینی و آشنایان آن ها، این روابط توصیف و تحلیل شد. از درون گزارش این روابط، پرتوی از گفتمان سیاسی این دو اندیشمند حوزوی سیاسی روشن می شود.

پیوندها و ارتباطات صدر و امام خمینی

امام موسی صدر از دوران تحصیل در حوزه علمیه قم تا توطئه ربایش، در همه ی مراحل با امام خمینی رضوان الله تعالی رابطه داشت. این روابط ارزشمند، سازنده ی شخصیت دینی امام موسی صدر بود. در واقع صدر در مکتب سیاسی امام خمینی پرورش یافت و همراه امام خمینی شد. ارتباطات تحصیلی و سیاسی صدر در قم و نجف با امام خمینی در بیان هر دو آمده است. این روابط به دو دلیل شرایط سخت آن روزگار همواره محرمانه و دور از دیدگان نامحرمان قرار داشت اما روابط امام موسی صدر و امام خمینی در نهضت روحانیون از چشمان جاسوسان سازمان اطلاعات و امنیت کشور (ساواک) پنهان نمانده است و گزارش های فراوان ساواک تنها پرده از بخشی از این ارتباطات پیچیده بر می دارد و نشان دهنده ی روابط عمیق و پیوسته ی فکری، سیاسی و اجتماعی صدر با امام خمینی است.

شاگرد و فرزند امام خمینی

روابط امام موسی صدر با امام خمینی، روابط سطحی و ظاهری نبود بلکه روابط صمیمی و پایدار بنیادی شاگرد با استاد و فرزند با پدر مهربان و دلسوز بوده است. امام خمینی رضوان الله تعالی علیه بارها امام موسی صدر را فرزند خویش نامیده اند. این که فردی آن قدر به مکتب امام خمینی نزدیک شود که سزوار وصف «فرزند امام خمینی» گردد، خود گویای روابط عمیق و تاثیر گذار بین این دو است. امام خمینی در اردیبهشت

۵۸ در دیدار با سفیر سومالی در تهران فرمودند: آقای صدر در ایران متولد شده است و ایرانی است و با من سوابق زیاد دارد و بعد از این که ایرانی است رفته است به لبنان و ما علاقه داریم هم به این که ایرانی است و هم به این که در لبنان رئیس مجلس شیعی بوده است. (صحیفه امام، ۱۳۹۳: ۵: ۱۹۸)

در اردیبهشت ۵۹ در دیدار با آیت الله شیخ محمد مهدی شمس الدین و اعضای کادر مرکزی جنبش امل نیز فرمودند: آقای صدر یک مردی است که من می توانم بگویم او را بزرگ کرده ام. او به منزله ی یک اولاد عزیز است برای من و من امیدوارم که ان شاء الله ایشان به سلامت برگردند به محل خودشان و بسیار مورد تاسف است که ایشان را ما الان نمی بینیم در بین خودمان. «ما امیدواریم که یک روز با جنابعالی، با آقای سیدموسی صدر سلمه الله تعالی - در قدس با هم نماز بخوانیم، ان شاء الله، ما مایوس نیستیم، مسلمین باید با قدرت پیش بروند». (صحیفه امام، ۱۳۹۳: ۱۲: ۳۲۲)

در شهریور ۵۹ در جمع اعضای خانواده امام موسی صدر فرمودند: آقای صدر که من سال های طولانی دیده ام، بلکه باید بگویم من بزرگ کرده ام ایشان را، من فضائلشان را می دانم و خدمت هایی که بعد از آن که به لبنان رفته اند کرده اند، آن را هم می دانم و آن چه که لبنان احتیاج به ایشان دارد، باز آن را هم می دانم و من امیدوارم که ان شاء الله ایشان برگردند به محل خودشان و مسلمین آنجا از ایشان استفاده کنند. (صحیفه امام، ۱۳۹۳: ۱۳: ۱۶۶).

در تیر ۱۳۶۰ در پایان دیدار دیگر با کادر رهبری جنبش امل لبنان فرمودند: من از این که آقای موسی صدر در بین شما نبوده است متاثرم. او مثل فرزند من است. او یک بازوی قوی برای اسلام بود. (صحیفه امام، ۱۳۹۳: ۱۵: ۵)

در آبان ۱۳۶۰ نیز در دیدار با اعضای جنبش امل لبنان فرمودند: آقای موسی صدر از فرزندان من است. برای او متاثر و متاسفم و اقداماتی هم، چه در نجف و چه در ایران نموده ام و امیدوارم هرچه زودتر او را در بین خودمان ببینیم. (صحیفه امام، ۱۳۹۳: ۱۵: ۳۳۹).

در زندگی نامه ی امام موسی صدر در بخش تحصیلات در حوزه علمیه قم یادآوری می شود که امام خمینی از اساتید فقه و اصول وی بوده اند. (روحانی، ۱۳۵۸: ۱: ۵۰)

گزارش کمیته پیگیری سرنوشت امام موسی صدر : ۲۰ شهید سرافراز دکتر مصطفی چمران : ۲۲۲) سیدموسی صدر نیز امام خمینی را استاد خویش نامیده و می گوید: امام خمینی استاد من و همه ی علمای مبارز ایران است. اوست که انقلاب اسلامی ایران را رهبری می کند و تنها اوست که می تواند رژیم شاه را سرنگون سازد. (مرادی، ۱۳۸۲ : ۵۶).

همین حقیقت در نامه ی نایب رئیس مجلس اعلای شیعیان لبنان شیخ محمد مهدی شمس الدین به نمایندگی از علمای لبنان به امام خمینی وجود دارد. او در متن نامه ی عربی اش عبارت « قضیه ولدکم و تلمیذکم» را به کار برده و سیدموسی صدر را فرزند و شاگرد امام خمینی می شمارد و به ایشان می نویسد: حضرت امام و رهبر مجاهد و زعیم انقلاب اسلامی آیت الله العظمی خمینی دام ظلّه از طرف همه ی علمای شیعه ی لبنان و کسانی که شئون و مسائل مسلمان را در جبل عامل پی گیری می کنند از شما تقاضا داریم که دستور دهید کمیته ی تحقیق ایرانی در خصوص قضیه ی فرزند و شاگرد شما، آیت الله سیدموسی صدر به ایتالیا و لیبی سفر کنند تا حقیقتی که انتظار برای روشن شدن آن طول کشیده است روشن شود.(گزارش کمیته پیگیری سرنوشت امام موسی صدر: ۲۰۷ - ۲۰۸)

نقش امام موسی صدر در نهضت امام خمینی و انقلاب اسلامی

امام موسی صدر از آغاز نهضت امام خمینی رضوان الله تعالی علیه در دهه ی چهل در زمره ی نزدیک ترین یاران ایشان قرار داشت و تا زمان ربوده شدن همواره با صداقت و اخلاص و بی منت و ریاکاری، همه جانبه با امام خمینی و یاران ایشان همراهی و همکاری نمود. (فرخیان، ۱۳۸۵: ۳۹۰) سیدموسی صدر بیانیه ی اعتراض علما و روحانیون به کشتار ۱۵ خرداد و حمایت از امام خمینی را امضاء کرد. (روحانی، ۱۳۵۸: ۱ : ۸۷۷-۹۰۳-۹۱۱؛ دوانی، بی تا: ۵: ۲۲۵ تا ۲۲۷؛ مرادی، ۱۳۸۲: ۲۸)

ساواک در گزارش سوابق امام موسی صدر به این واقعیت اعتراف دارد و می نویسد: سیدموسی صدر اعلامیه روحانیون ایران را که به مناسب وقایع ۱۵ خرداد منتشر شده و

برضد مقامات عالیه ایران بوده امضاء کرده است. (آن سفر کرده: آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۸۰، ۳: ۲۸۱۴ - ۶۴۶)

امام موسی صدر در تیر ۱۳۴۲ در پی دستگیری امام خمینی و قیام ۱۵ خرداد ۴۲، برای نخستین بار به واتیکان رفت و با پاپ و وزیر امور خارجه اش دیدار کرد و به اروپا و آفریقا سفر کرد و به طور منطقی و مستدل از روحانیت و امام خمینی دفاع نمود و پاپ و شیخ شلتوت و شخصیت های برجسته ی این کشورها را واداشت تا رژیم شاه را برای آزادی امام خمینی تحت فشار قرار دهند. به اعتقاد برخی از بزرگان حوزه این سفر دو ماهه امام موسی صدر از موثرترین عوامل آزادی امام خمینی از زندان و انتقال به منزل قیصریه بود. (گزارش کمیته پیگیری سرنوشت امام موسی صدر: ۴۱؛ اباذری، ۱۳۸۱: ۱۸۳؛ مرادی، ۱۳۸۲: ۵۶) در پایان همین سفرها و آزادی امام خمینی بود که آیت الله خوبی در جلسه ای اظهار می دارد: این آزادی بیش از هر چیز مرهون سفر آقای صدر بوده است. (فرخیان، ۱۳۸۵: ۳۹۰).

پس از تبعید امام خمینی در ۱۳ آبان ۱۳۴۳ از قم به بورسای ترکیه (امام خمینی، ۱۳۶۳، ۱: ۲) نیز امام موسی صدر در واتیکان و الازهر با شخصیت های مذهبی و با نفوذ مسیحی و مسلمان دیدار کرد و کوشید امنیت امام خمینی در بورسا را تامین نماید و به سلامت به نجف اشرف منتقل شوند. (گزارش کمیته پیگیری سرنوشت امام موسی صدر: ۴۱؛ فرخیان، ۱۳۸۵: ۳۹۰ و ۳۹۱) در سال ۱۳۴۷ طی سفری به نجف اشرف با امام خمینی دیدار طولانی و گفتگوی خصوصی مفصلی داشت به طوری که حساسیت شدید ساواک را بر می انگیزد (گزارش کمیته پیگیری سرنوشت امام موسی صدر: ۴۱) ساواک در گزارش های ارتباطات صدر و امام خمینی در دهه ی پنجاه از سفر صدر به نجف و ملاقات چند روزه ی وی با امام خمینی یاد کرده است. (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۸۰، ۳: ۳۳۶)

گرچه امام موسی صدر دهه چهل و پنجاه در ایران نبود ولی تحولات سیاسی اجتماعی ایران را به دقت دنبال کرد و در طول پانزده سال از ۴۲ تا ۵۷ همواره با امام خمینی ارتباط داشت و لحظه ای از یاری انقلاب اسلامی و کمک به مبارزان و طرفداران امام خمینی در خارج از کشور درنگ نکرد. او اضافه بر تماس مستمر با استاد و

پدرخویش امام خمینی با شاگردان فداکار و مبارز ایشان، مطهری و بهشتیومفتح و دیگران ارتباط و همکاری داشت. (گزارش کمیته پیگیری سرنوشت امام موسی صدر: ۴۱)

از ۴۲ تا ۵۷ تشکیلات و امکانات امام موسی صدر در اختیار پیروان امام خمینی قرار گرفت و لبنان پایگاه پشتیبانی از انقلاب اسلامی گردید. ماموران ساواک و جاسوسانومزدوران رژیم پهلوی در لبنان با پول و ثروت فراوان و امکانات گسترده، فعالیت ها و ارتباطات امام موسی صدر را رصد می کردند و او را به شدت زیرنظر داشتند ولی امام موسی صدر با هوشیاری سعی می کرد عوامل رژیم را ناکام کند و گزارشگران ساواک نیز اعتراف دارند که صدر کوشش می کرده است محرمانه با امام خمینی و طرفداران امام ارتباط داشته باشد (آن سفرکرده آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۸۰: ۳: ۳۲ - ۳۳) و تماس های خود با امام خمینی و یاران وی را از نظر عوامل وابسته به دولت شاهنشاهی ایران مخفی نگاهدارد. (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۳: ۱۴۹) با همه ی این پنهان کاری ها، به دلیل وسعت همکاری های صدر با رهبرکبیر انقلاب اسلامی و طرفداران امام خمینی در لبنان، ساواک در گزارش های متعدد از دوستی صدر با امام خمینی (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۸۰: ۳: ۵۵۶) و ارتباط دایم صدر با امام خمینی (آن سفرکرده آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۸۰: ۳: ۴۶۱) و ارتباط مستقیم (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۳: ۳۰) و ارتباط نزدیک با امام خمینی (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۸۰: ج ۳، ۳۳) و همکاری و همگامی وی با امام خمینی (آن سفرکرده آیت الله امام موسی صدر، ۳: ۱۸۸) و ارتباط و همکاری (آن سفرکرده آیت الله امام موسی صدر، ۲: ۱۳۷، ۳: ۱۰۴؛ شهید سرافراز دکتر مصطفی چمران: ۳۲۸) و نزدیکی و توافق و همکاری کامل صدر با امام خمینی (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۸۰: ۳: ۱۸۱) یاد کرده است و برگرد آمدن طرفداران امام خمینی در اطراف صدر و ارتباطات فراوان یاران امام خمینی با صدر تاکید دارد (شهید سرافراز دکتر مصطفی چمران، ۲: ۱۹۸) ساواک در گزارش خویش در سال ۵۶ در زمینه ی تجلیل امام موسی صدر از دکتر علی شریعتی می نویسد: بین روح الله خمینی و سیدموسی صدر از گذشته ارتباط برقرار بوده است (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۸۰: ۳: ۳۹۳) سفیر رژیم سلطنتی پهلوی در بیروت به سفیر آمریکا در

بیروت در سوابق امام موسی صدر همکاری صدر با روح الله خمینی را یادآوری می کند. (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۷۹: ۲: ۱۴۲) در یک گزارش ساواک چنین ثبت شده است: حمایت موسی صدر از مخالفین دولت شاهنشاهی به ویژه ارتباط با (امام) خمینی و فراهم کردن تسهیلات برای فعالیت تبلیغاتی (امام) خمینی در لبنان مورد تایید است. (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۸۰: ۳: ۴۷۳) در گزارش دیگر ساواک در نامه وزارت امور خارجه دولت شاهنشاهی ایران به سفارت شاهنشاهی ایران در بیروت آمده است: همان طوری که از گزارش های واصله ی آن سفارت طی هفته های اخیر استنباط می شود، روح الله خمینی و عمالش با همکاری موسی صدر از طریق جراید و صدور اعلامیه های ضد میهنی تبلیغات وسیعی را بر علیه دولت شاهنشاهی آغاز کرده اند. (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۸۰: ۳: ۴۷۷) بدیهی است اقدامات شاه و وزارت خارجه ی رژیم وابسته ی پهلوی بر ضد میهن اسلامی بوده است. پرویز ثابتی در پرونده سوابق سیدموسی صدر تماس مستقیم صدر با امام خمینی و ارسال کمک های مالی صدر به عراق جهت امام خمینی را ثبت کرده است. (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۸۰، ۳: ۳۵۶) گزارش گر ساواک از ارسال پیام ضبط شده از سیدموسی صدر بر روی کاست، برای امام خمینی به نجف و نوشتن نامه درباره اوضاع لبنان خبر داده است. (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۸۰: ۳: ۳۹۰-۴۴۵) پشتیبانی و حمایت مالی صدر از مبارزان مسلمان ایرانی و طرفداران سرسخت امام خمینی و تامین هزینه های فعالیت های آنان نیز در گزارش های ساواک وجود دارد. (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۷۹: ۲: ۲۴۰، ۳: ۲۸۱-۴۶۱-۶۴۵؛ حجتی کرمانی، ۱۳۸۸: ۲۹۲؛ گزارش کمیته ی پیگیری سرنوشت امام موسی صدر: ۴۱) از ۴۲ تا ۵۷ لبنان به همت امام موسی صدر پایگاه بزرگ انقلاب اسلامی بوده است و عکس و اعلامیه و نشریات امام خمینی و پیروان ایشان، چاپ و تکثیر و توزیع و پخش می شده است. (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۷۹: ۲: ۵۲۹-۵۵۰، ۳: ۲۷۴-۴۶۱؛ شهید سرافراز دکتر مصطفی چمران، ۲: ۲۴۹-۳۲۰) یاران امام خمینی در لبنان با صدر تماس برقرار می کرده و حمایت می شده اند (شهید سرافراز دکتر مصطفی چمران، ۲: ۲۴۹؛ فرخیان، ۱۳۸۵: ۵۱۴) و آموزش نظامی دیده اند (آن سفر کرده آیت الله امام موسی

صدر، ۱۳۸۰: ۳ : ۲۵۲) و امام موسی صدر مشکلات آنان را حلمی کرد و با ارتباطات صدر و حافظ اسد رئیس جمهور وقت سوریه و اعتبار ایشان بود که مبارزان مسلمان ایرانی در دمشق نیز به راحتی علیه رژیم پهلوی فعالیت می کردند و حتی اسلحه جابه جا می نمودند. (فرخیان، ۱۳۸۵ : ۳۹۱ ؛ اباذری، ۱۳۸۱ : ۱۹۹؛ گزارش کمیته ی پیگیری سرنوشت امام موسی صدر : ۴۱- ۴۲) در دوران تبعید امام خمینی به ترکیه و نجف تا سال ۵۷ فرزندان امام خمینی سیدمصطفی و سید احمد بارها از نجف و ایران به لبنان رفته اندواین رفت و آمدها و ارتباطات صدر و فرزندان رهبر انقلاب اسلامی در پیشرفت و توسعه ی انقلاب اسلامی نقش مهم و در خور توجه داشته است. این سفرها از چشم گزارش گران ساواک پنهان نمانده استوجاسوسان ساواک گزارش های متعددی از این مسافرت ها برای تهران فرستاده اند و از استقبال و پذیرایی گرم و صمیمانه ی صدر از سیدمصطفی فرزند بزرگ امام خمینی و سید احمد فرزند کوچک ایشان و همسرخواهر زاده ی موسی صدر خبر داده اند. (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۷۹: ۲ : ۲۷ - ۷۵ - ۷۶ - ۷۰ - ۱۷۱ ، ۳ : ۱۴۹ - ۳۳۶؛ شهید سرافراز دکتر مصطفی چمران، ۲ : ۳۲۶) امام موسی صدر در لبنان پذیرای وکلای شرعی امام خمینی از ایران و عراق بوده است.(آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۷۹: ۲ : ۱۷۰ - ۱۷۱) و تربیت یافتگان مکتب صدر در لبنان مقلدان امام خمینی می شده اند.(آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۲ : ۱۷۳) امام موسی صدر با قریب دو دهه تبلیغ و ترویج ارزش های زیبای اسلام شیعی و فرهنگ جهاد و شهادت در لبنان، سرانجام در سال های ۱۳۵۶ و ۱۳۵۷ عموم مردم لبنان و مسلمانان و به ویژه شیعیان و نیروهای حرکت محرومین و جنبش امل و کادرهای مقاومت را با انقلاب اسلامی ایران آشنا و مرتبط نمود و پیوندقوی بنیادی پایدار بین مقاومت لبنان و انقلاب اسلامی برقرار کردواین کار خدمت بزرگ امام صدر به نهضت امام خمینی و انقلاب اسلامی بود.رهبر معظم انقلاب اسلامی آیت الله سید علی خامنه ای در پیام به کنگره بزرگداشت امام موسی صدر نوشتند: وحدت و هویت بخشیدن به شیعه ی لبنان و ایجاد همزیستی و احترام متقابل میان پیروان ادیان و طوائف سیاسی آن کشور از سویی، و صراحت در معرفی رژیم غاصب صهیونیست به عنوان «شر مطلق» و اعلام حرمت همکاری با آن از سوی دیگر و بالاخره ابراز ارادت و

صمیمیت نسبت به رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، چه در عرصه ی فرهنگی و نوشتاری و چه با همکاری با عناصر مبارز ایرانی در مدتی طولانی، از این عالم بزرگوار که فرزند حوزه علمیه قم و بازمانده ی یکی از خاندان های بزرگ علمی در جهان تشیع است، تشخیص همه جانبه پدید آورده بود و چنین بود که امام راحل ما دلبستگی و تکریم خود به این شخصیت... را از اوایل پیروزی انقلاب با بیانات گوناگون ابراز داشتند (۱۳۷۸/۳/۸). (فرخیان، ۱۳۸۵: ۳۱)

امام موسی صدر در مصاحبه با سر دبیر روزنامه المحرر که در ۲۸ ژانویه ۱۹۷۴ برابر با ۸ بهمن ۱۳۵۲ انتشار یافت، پیام انقلاب اسلامی و مبارزات امام خمینی و مردم ایران را به گوش جهان عرب رساند. وی در این مصاحبه گفت: علمای دین در ایران تا آن جا که مقدر است با تجاوز زمامداران و جور و ستم و استبداد آنان می جنگند و در ملت ایران نفوذ فراوان دارند. در مدت اخیر بیشتر علمای دین ایران و در راس آنان امام خمینی در نبردهای سهمگین به خاطر اصلاح خط مشی سیاسی و اجتماعی در ایران شرکت نمودند و گروه کثیری از آنان به زندان ها افکنده شدند، همچنین امام خمینی تبعیدشده و هم اکنون در نجف اشرف در عراق به سر می برد. (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۲: ۶۸؛ گزارش کمیته پیگیری سرنوشت امام موسی صدر: ۴۲) در این مصاحبه نخستین بار لقب امام برای آیت الله العظمی سید روح الله الموسوی خمینی به کار رفته است، بنابراین لقب امام ابتکار اوست و او پیشگام در این راه است. رژیم پهلوی از این مصاحبه نگران شد و برآشفته و ساواک متن کامل مصاحبه را بهفارسی برگرداند و چند سال بعد نیز در گزارش ساواک از سوابق امام موسی صدر به هویدا برای اطلاع رسانی ملک حسین اردنی جای گرفت. در بند شش آن گزارش چنین آمد: او در برخی از مصاحبه های مطبوعاتی خود دولت شاهنشاهی ایران را مورد حملات شدید قرار داده است و به عنوان مثال در مصاحبه ای که در سه سال پیش با سردبیر روزنامه المحرر چاپ بیروت به عمل آورده و در شماره مورخ ۲۸ ژانویه ۱۹۷۴ آن روزنامه منتشر شده است به تفصیل دولت ایران را مورد حمله قرار داده و مبارزات به اصطلاح روحانیون ایرانی را به رهبری (امام) خمینی برضد مقام سلطنت و دولت شاهنشاهی ایران را تشریح و تجلیل نموده است. (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۷۹: ۶۸-۶۱: ۳، ۲۸۲)

در آبان ۱۳۵۶ طی تلگرافی به امام خمینی، درگذشت فرزند ایشان سیدمصطفی خمینی را تسلیت گفت و هیأتی به نمایندگی از طرف شیعیان لبنان به منظور عرض تسلیت به نجف فرستاد (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۸۰: ۳: ۳۲۳) و در حسینه شیاح بیروت از طرف جنبش محرومین لبنانوسازمان امل مراسم سوگواری و مجلس ترحیم برای سیدمصطفی فرزند امام خمینی برگزار نمود و در این مراسم شیخ محمد یعقوب از معاونان امام موسی صدر که در سال ۵۷ همراه وی در لیبی ربوده شده است سخنرانی نمود و گفت: آیت الله خمینی با مهاجرت خود علیه ظلم و ستم قیام کردند و ما در این مراسم تعهد می نمایم که از این قیام در اعمال روزانه خود الهام بگیریم. (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۸۰: ۳: ۳۴۱) سفارت شاهنشاهی در بیروت در گزارش خیلی محرمانه، خبر این مراسموسخنرانی شیخ محمد یعقوب را به اطلاعساواک رساند و مدتی بعد در یک گزارش سری ساواک، مطلب نشریه امل وابسته به سیدموسی صدر درباره ی مراسم یاد بود سیدمصطفی خمینی ترجمه شد و برای بهره برداری ساواک در پرونده امام موسی صدر به تهران ارسال گردید (آن سفرکرده آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۸۰: ۳۴۱ - ۳۷۰ تا ۳۷۳) در اردیبهشت ۵۷ لوسین جرج خبرنگار روزنامه ی لوموند فرانسه را که پیش از آن نزد امام صدر مسلمان و شیعه شده بود با هماهنگی با بیت امام خمینی به نجف فرستاد تا مصاحبه ی تاریخی خود را با امام انجام دهداین نخستین مصاحبه امام خمینی با روزنامه های خارجی بود که با تدبیر و طراحی امام موسی صدر صورت گرفت. (فرخیان، ۱۳۸۵: ۳۹۱؛ گزارش کمیته پیگیری سرنوشت امام موسی صدر: ۴۲)

در سال ۵۷ جریان توفنده انقلاب اسلامی واردمراحل حساس خود می شدونیز مبرم به حمایت های همه جانبه داشت. امام موسی صدر با درک شرایط ولزوم مساعدت از حیطه خارج از ایران با ارسال تلگرام، جهانیان و مردم شیعه لبنان را متوجه سیرحوادث انقلاب اسلامی ایران نمود، وی در ۳۰ اردیبهشت ۵۷ تلگرامی برای امام خمینی در نجف ارسال کرد متن آن چنین بود: « علمای مسلمان همه ی طوایف در لبنان قتل عام هایی را که در ایران برعلیه هم میهنان و علمای مذهبی و برخلاف کلیه اصول انسانی صورت می گیرد محکوم می نمایند و خطبه های روز جمعه گذشته را نیز به شرح این مسئله

اختصاص دادند. از این گذشته تلگرام هایی که برای مراجع قم مخابره شده هنوز بدون جواب باقی مانده، همه در انتظار حصول اطمینان و «اوامر» شما هستند. ساواک متن این تلگرام را گزارش داد و در تفسیر این تلگرام نوشت: روز گذشته موسی صدر بیشتر پرده از چهره ی خائنه ی خود برداشت و علنا همکاری و همگامی خود را با روح الله خمینی اعلام داشت و تلگرافی برای خمینی در نجف ارسال نمود. (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۸۰: ۳؛ ۲۸۱ - ۶۶۸ - ۶۴۵) رژیم وابسته، کودتایی، تحمیلی، فاسد و بی کفایت پهلوی که اقداماتش خیانت بودهاست، امام موسی صدر را به جهت همکاری و همگامی با امام خمینی در خدمت به کشور «خائن» می نامد.

سیدموسی صدر در شهریور ۱۳۵۷ پیش از سفر بی پایان به لیبی مقاله ای تحت عنوان «نداء الانبياء» برای روزنامه‌لوموند فرانسه نوشت و انقلاب اسلامی ایران را ادامه حرکت پیامبران نامید و از امام خمینی با نام «الامام الاکبر» نام برد. (گزارش کمیته پیگیری سرنوشت امام موسی صدر: ۴۲)

در خرداد ۵۷ مجله الاسبوع العربی چاپ بیروت نوشت: به نظر می رسد که موسی صدر از صحنه سیاسی لبنان خارج شده و بیشتر به دیدار کشورهای عربی می پردازد. ساواک در گزارش خیلی محرمانه خویش مجله الاسبوع العربی را نشریه تقریبا بیطرف در لبنان نامید و در تفسیر این خبر نوشت: این امر دلیل کناره گیری مطلق وی از فعالیت سیاسی در لبنان نیست بلکه در مدت اخیر موسی صدر بیشتر وقت خود را صرف رسیدگی به تحولات داخل ایران نموده و به فعالیت مخالفین دولت ایران کمک می کند. (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۸۰: ۳؛ ۴۷۳) به نظر می رسد دلیل سفر دوره ای امام موسی صدر به کشورهای عربی در بهار و تابستان سال ۱۳۵۷، علاوه بر تبیین وضعیت جنوب لبنان و ایجاد موضعی هماهنگ در سطح جهان عرب پیرامون این منطقه ی حساس و مهم، معرفی انقلاب اسلامی و اهداف بلند آن و شخصیت الهی امام خمینی به سران کشورهای عربی و خنثی نمودن تبلیغات دروغین رژیم پهلوی علیه انقلابیون بود زیرا رژیم همواره مردم مسلمان و مومن انقلابی ایران را کمونیست می نامید و از این راه زمینه را برای موج سرکوب آماده می کرد. امام موسی صدر در نشست یک ساعته ای که

با امیر عبدالله ولیعهد وقت عربستان سعودی و پادشاه آن کشور داشت، سه چهارم از وقت را به تبیین اهمیت و جایگاه انقلاب اسلامی و شخصیت رهبر آن پرداخت و از این راه به تنظیم روابط انقلاب اسلامی با جهان عرب همت گماشت و آنان را پیش از پیروزی انقلاب به داشتن روابط شایسته و بایسته با انقلاب اسلامی فرا خواند. (گزارش کمیته پیگیری سرنوشت امام موسی صدر : ۴۲ ؛ فرخیان، ۱۳۸۵ : ۳۹۱) او حتی در سفر به فرانسه تلاش کرد سید محمد علی جمال زاده نویسنده و مترجم مشهور ایرانی را به همراهی و همکاری با امام خمینی و کمک به پیام رسانی انقلاب اسلامی بکشانند. (رضوی، ۱۳۹۲ : ۲۱ - ۲۲)

شهید چمران در پاییز ۵۷ در بیان دلایل توطئه ی شیطانی در ربودن امام موسی صدر می گوید: امروز نظام های مهم عربی در خطر سقوطند و مصالح نفت آمریکا و استراتژی مهم دنیا دستخوش تطاول و تحول است و خطر امام صدر برای غرب و آمریکا به مراتب بیشتر از آن بود که فکر می شد بخصوص امام موسی صدر می تواند دنباله ی رسالت امام خمینی را در کشورهای عربی پیاده کند چون از طرف شیعیان عرب شناخته شده و محبوب است و کلامش نافذ است و به روحیه ی اعراب و عادات و افکار آنها و زیرو بم تلاطم روحی آنها آشنایی دارد و عقده ها و دردها و رنج های آنها را می شناسد و از نزدیک با آنها در تماس بوده است، لذا برای انفجار شیعیان عرب و اسقاط نظام های موجود عربی، عامل موثری به شمار می رود. (چمران، ۱۳۶۲ : ۳۹۷)

جایگاه صدر در کلام امام خمینی

شخصیت دینی و سیاسی امام موسی صدر در تفکر امام خمینی رضوان الله تعالی علیه در جایگاه بسیار عالی و بلندی قرار داشت. همان طور که پیش از این ذکر شد، روابط، همراهی، همفکری و پیوندهای صدر و امام خمینی در سطحی بود که امام او را فرزند عزیز خویش و بزرگ شده و پرورش یافته ی خویش و بازوی قوی اسلام نامید. این ارتباط و احترام و تکریم نیز از چشم ساواک پنهان نمانده است. امام خمینی به سید موسی صدر اعتماد داشت (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۸۰ : ۳ : ۱۷۹) و نامه های زیادی به او نوشت (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۷۹ : ۲ : ۲۳۷)

- ۲۳۸ ، ۳: ۳۹۳) در یکی از نامه های امام خمینی به امام موسی صدر چنین آمده است: خدمت جناب مستطاب سیدالاعلام و حجه الاسلام آقای صدر دامت برکاته... از سلامت جنابعالی و مجاهدات شما در راه حقوق شیعه و کوتاه کردن دست ستمکاران متشکر شدم. امید است خداوند تعالی امثال جنابعالی را برای ما حفظ فرماید و ترقیات روز افزون نصیب فرماید که قوای جوانی را در راه واهب العطايا صرف فرمایید و سرمایه های نافذه را مبدل به سرمایه باقی نمایید... از خداوند تعالی توفیق برای طبقه ی جوان که نور فطرت مثل ما پیرها در آنها خاموش نشده خواهانم و از جنابعالی امید دعای خیر دارم برای عاقبت که این چند نفسی که باقی مانده صرف لایعنی نشود مثل آنچه گذشته است. (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۸۰: ۳: ۱۰۶. دستخط امام خمینی در ص ۶۲۷ کتاب آمده است) امام خمینی کمک های مادی موثر، چشمگیر و قابل توجهی به امام موسی صدر و شیعیان جنوب لبنان نموده اند و آقای صدر از منابع مالی امام خمینی استفاده می کرده و در دریافت سهم امام از جانب امام خمینی مجاز و مأذون بوده است. (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۳: ۱۸۱-۳۳۵) امام خمینی در حمایت مالی و سیاسی از امام موسی صدر، پرداخت سهم امام را به افرادی که در صدد تفرقه در صحنه ی داخلی لبنان برآمده و همراه با رژیم پهلوی با امام موسی صدر دشمنی ورزیدند تحریم نمودند و توطئه مخالفان صدر را نقش بر آب کردند. (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۱۳۸۰: ۳: ۱۷۹-۱۸۰؛ مرادی، ۱۳۸۲: ۵۷)

امام خمینی سیدموسی صدر را دوست می داشت و او را فردی لایق، مدیر و شایسته ی حکمرانی در حکومت اسلامی می دانست. علاقه و ارتباط امام خمینی با امام موسی صدر به گونه ای بود که وقتی آیت الله موحد ابطحی در نجف از ایشان سوال کرد برفرض انقلاب شما به پیروزی رسید چه کسی را دارید که بتوانید زمام امور را به او بسپارید؟ پاسخ دادند: رفیق خودت آقا موسی! (گزارش کمیته پیگیری سرنوشت امام موسی صدر: ۴۲؛ فرخیان، ۱۳۸۵: ۴۷۲؛ مرادی، ۱۳۸۲: ۵۷)

اقدامات و سخنان امام خمینی در پی گیری سرنوشت امام موسی صدر

پس از ربوده شدن امام موسی صدر در لیبی، امام خمینی در نجف و فرانسه و ایران اقدامات اساسی متنوعی را در دفاع از ایشان انجام دادند و تلاش گسترده ای را در راه روشن شدن سرنوشت امام موسی صدر نمودند و نامه های متعددی نوشتند و سخنان روشنگری در باره ی شخصیت امام موسی صدر داشتند. این کارها و سخنان، نشان دهنده ی علاقه ی فراوان امام خمینی به این شخصیت برجسته و بزرگ علمی و دینی است و منزلت وی را در نزد امام خمینی آشکار می نماید. امام خمینی در پی گیری امر امام موسی صدر سه نامه نوشتند. در شهریور ۵۷ در نامه به یاسر عرفات رئیس کمیته اجرایی سازمان آزادی بخش فلسطین نگرانی خویش را نسبت به سرنوشت آقای سیدموسی صدر اعلام نموده و خواستار پی گیری وضع ایشان شدند. (صحیفه امام، ۱۳۹۳: ۳: ۴۵۸) در مهر ۵۷ که سران کشورهای اسلامی در کنگره صمود برای حمایت از فلسطین گرد هم آمدند در نامه به رئیس جمهور وقت سوریه حافظ اسد مراتب نگرانی و تاثیر خویش را اظهار نموده و اهتمام سران کشورهای اسلامی را در موضوع امام موسی صدر خواستار شدند. (صحیفه امام، ۱۳۹۳: ۳: ۴۷۹) و سرانجام در نامه به معمر قذافی رئیس جمهور لیبی از معمای مرموز وضع امام موسی صدر یاد کرده و خواستار اهتمام وی و اقدام مقتضی برای رفع نگرانی ها شده و برای او نوشتند: چون جناب ایشان مورد احترام و محبت روحانیون و دیگر جناح ها هستند و این امر موجب نگرانی آنهاست. مقتضی است در آن اهتمام نمایید. (صحیفه امام، ۱۳۹۳: ۴: ۴۵) در مصاحبه با روزنامه المستقبل فرمودند: در خصوص وضعیت حجه الاسلام آقای موسی صدر که مورد علاقه ی بسیاری از مسلمین است، اقداماتی کرده ایم و متأسفانه تاکنون به نتیجه ای نرسیده ایم. (صحیفه امام، ۱۳۹۳: ۴: ۳۳۷) در مصاحبه با روزنامه النهار فرمودند: من به ایشان علاقه دارم و امیدوارم به سلامت برگردند و کار خودشان را ادامه بدهند (صحیفه امام، ۱۳۹۳: ۴: ۴۴۴) در مصاحبه با روزنامه السفیر که از خبر جدید در مورد امام موسی صدر پرسیده بود پاسخ دادند: اقداماتی شده، امیدواریم سودمند باشد و ایشان که مورد علاقه من و نیز شیعیان، بلکه مسلمین لبنان است، هر چه زودتر به وطن خویش برگردند و به کار خود مشغول شوند. (صحیفه امام، ۱۳۹۳: ۵: ۸۲) در دیدار با نمایندگان

حرکت محرومین فرمودند: قضیه ی آقای صدر بسیار مهم و به ما هم لطمه وارد کرده است لکن امیدوارم به زودی بازگردد و کارها را که اسلامی است و به نفع شیعه انجام دهند. در غیاب ایشان نباید شما آقایان مایوس شوید. خدا با حق است پشتیبان همه است باید به شیعیان دلگرمی بدهید. از تشتت پرهیز کنید. خداوند وعده ی نصرت داده است. حق با شماست. مردم را امیدوار کنید. به خود اتکا کنید در تمامی موارد (صحیفه امام، ۱۳۹۳: ۵ : ۱۳۴) در مصاحبه با روزنامه نگاران نروژی و روزنامه های فاینانشل تایمز لندن و الرأی تونس نیز از پی گیری امر امام موسی صدر خبر دادند. (صحیفه امام، ۱۳۹۳: ۵ : ۱۴۱) در مصاحبه با نشریه فاینانشال تایمز و امل ارگان جوانان حرکت محرومین که پرسیدند: چه اقداماتی راجع به امام موسی صدر فرموده اید؟ پاسخ دادند: در زمانی که در نجف بودم، تلگرافی به آقای یاسر عرفات و تلگراف دیگری به رئیس جبهه ی صمود در سوریه نمودم و اینجا وقتی سفیر لیبی آمده بود، راجع به ایشان صحبت کردم. امیدوارم هر چه زودتر ایشان به لبنان مراجعت نمایند و به مبارزاتشان علیه اسرائیل ادامه دهند. من از این قضیه متأثرم و امیدوارم ختم به خیر شود. (صحیفه امام، ۱۳۹۳: ۵ : ۱۸۶)

در ۷ اسفند ۱۳۵۷ نیز خطاب به عبدالسلام جلود و هیئت همراه فرمودند: بسم الله الرحمن الرحیم، ما نگران سرنوشت امام موسی صدر هستیم و می خواهیم به محض بازگشت به لیبی به سرهنگ قذافی بگویید هر چه زودتر در مورد سرنوشت امام موسی صدر رسیدگی کند { از طرف هیات نمایندگی لیبی از امام خمینی درخواست شد که اجازه دهند سرهنگ قذافی برای عرض تبریک به ایران بیاید } امام خمینی پاسخ دادند: من فعلاً به قم می روم و این دیدار را به زمان دیگری موکول کنید! (صحیفه امام، ۱۳۹۳: ۶ : ۲۵۷) در ۴ اردیبهشت ۱۳۵۸ در دیدار هیات لیبیایی به سرپرستی عبدالسلام جلود در پاسخ سخنان نخست وزیر لیبی فرمودند: قضیه ای که برای ما و علمای ایران و سایر اقشار به طور معما درآمده است این فاجعه ی آقای صدر است. من و علمای ایران برای این فاجعه بسیار متأثر هستیم. این برای ما یک معمایی است که این معما حل نمی شود الاً به دست لیبی. ما این معما را می خواهیم که برادر ما معمر و دولت حل کنند و ناراحتی های ما را به اتمام برسانند. من کراراً به وسایطی این معنا را تذکر داده ام لکن

الان نیز اکیداً تذکر می‌دهم که این معما در شعب ما و در بین علمای ما انعکاس سوئی دارد و من میل ندارم که بین ملت ما و دولت شما یک سوء تفاهمی باشد. من از شما می‌خواهم که این معما را حل کنید و موجب راحتی ما را فراهم کنید. (صحیفه امام، ۱۳۹۳: ۷: ۱۱۹) در دیدار با سفیر سومالی از سوابق زیاد خود با امام موسی صدر و تلاش‌های خویش در جهت حل معمای صدر با فرستادن قطب زاده به لیبی و تذکر به سفیر لیبی و نخست وزیر لیبی یاد نموده و فرمودند: مع الاسف تاکنون برای ما این معما حل نشده است. امیدوارم که با کوشش دولت ایران و سایر اقشار علاقه مند به اسلام این معما حل بشود. (صحیفه امام، ۱۳۹۳: ۷: ۱۹۸) همان طور که قبلاً بیان شد در دیدار با شیخ محمد مهدی شمس الدین و اعضای کادر مرکزی جنبش امل (صحیفه امام، ۱۳۹۳: ۱۲: ۳۲۲) و در جمع خانواده امام موسی صدر (صحیفه امام، ۱۳۹۳: ۱۳: ۱۶۶) و دیدار با کودکان یتیم لبنانی (صحیفه امام، ۱۳۹۳: ۱۴: ۱۳۸) و دیدار با کادر رهبری جنبش امل (صحیفه امام، ۱۳۹۳: ۱۵: ۵) و در آبان ۱۳۶۰ در دیدار با اعضای جنبش امل (صحیفه امام، ۱۳۹۳: ۱۵: ۳۳۹) نیز از پی گیری موضوع امام موسی صدر و علاقه به روشن شدن سرنوشت وی سخن گفته اند. ساواک رژیم پهلوی از کوشش‌های امام خمینی درباره ی سرنوشت امام موسی صدر گزارش تهیه می کرده است در شهریور ۵۷ از تلگراف امام خمینی به امام موسی صدر خبر داده و متن آن را بررسی می کند (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۳: ۵۰۹ - ۵۱۰ - ۵۱۴ تا ۵۱۶) در آذر ۱۳۵۷ نیز در موضوع صدر چنین خبر می دهد: { امام } خمینی دو نفر از نزدیکان خود را به لیبی فرستاده است تا در مورد سرنوشت موسی صدر تحقیق کنند و در صورتی که در لیبی به سر می برد تقاضای آزادی او را بنمایند ولی نامبردگان نتوانسته اند در مأموریت خود توفیق به دست آورند. (آن سفر کرده آیت الله امام موسی صدر، ۳: ۵۷۸ تا ۵۸۰). این پی گیری ها و اقدامات بزرگ و کارهای اساسی و متنوع از سوی امام خمینی درباره ی سرنوشت امام موسی صدر می تواند زوایای شخصیت سیدموسی صدر و پیوند نزدیک و مستقیم و پایدار و روابط عالی امام خمینی و صدر را روشن کند و مراتب علاقه و محبت امام خمینی نسبت به امام موسی صدر و همراهی و همدلی صدر و امام خمینی را نشان دهد.

نتایج

در این پژوهش ارتباطات متقابل امام خمینی و امام موسی صدر بر اساس اسناد دارای اعتبار توصیف و تحلیل شد. مدارک و منابع کتبی موجود حاکی از روابط صمیمانه و گسترده بین دو امام است. پیوند امام موسی صدر با امام خمینی از نوجوانی در قم آغاز شد و تا زمان اختفاء ادامه داشت. از طرفی امام خمینی او را مثل فرزند عزیزی که بزرگ کرده‌اند و دارای سوابق طولانی با هم، و بازوی قوی برای اسلام نامیده‌اند و اسناد موجود گواه رابطه استاد و شاگردی و پدر و فرزندی بین آنان است. و از طرف دیگر امام موسی صدر امام خمینی را استاد خویش می‌داند و با تمام توان در نهضت امام خمینی گام بر می‌دارد. او مبتکر اطلاق لقب «امام» بر آیت الله العظمی سید روح الله موسوی خمینی در سال ۱۳۵۲ بوده است و در سال ۱۳۵۷ نیز ایشان را امام الاکبر نامید. همین شناخت و روابط طولانی و دائمی موجب تلاش‌های همه جانبه امام خمینی برای روشن شدن سرنوشت امام موسی صدر در پی توطئه ربایش شده است. بنابراین دو ادعای «اختلاف» و «عدم اقدام مقتضی» دروغ می‌باشد و ساخته ذهن دشمنان یا اشتباه دوستان ناآگاه است.

منابع:

۱. اباذری، عبدالرحیم. (۱۳۸۱). *امام موسی صدر / امید محرومان*. تهران: جوانه رشد.
۲. امام خمینی (ره). (۱۳۶۳). *تحریر الوسیله*. قم: انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه.
۳. امام خمینی (ره). (۱۳۹۳). *صحیفه امام مجموعه آثار امام خمینی (بیانات، پیام‌ها، مصاحبه‌ها، اجازات شرعی و نامه‌ها)*. قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ ششم.
۴. چمران، مصطفی. (۱۳۶۲). *لبنان - تهران*. بنیاد شهید چمران.
۵. حجتی کرمانی، علی. (۱۳۸۸). *لبنان به روایت امام موسی صدر و شهید چمران*. تهران: مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر.
۶. دوانی، علی. (بی تا). *نهضت روحانیون ایران*. تهران: بنیاد فرهنگی امام رضا علیه السلام.

۷. رضوی، مسعود. (۱۳۹۲). *لحظه ای و سخنی: دیدار با سید محمدعلی جمال زاده*. تهران: همشهری.
۸. روحانی، حمید. (۱۳۸۵). *بررسی و تحلیلی از نهضت امام خمینی*. قم: دارالعلم و دارالفکر، چاپ چهارم.
۹. فرخیان، مهدی. (۱۳۸۵). *اندیشه ربوده شده (گفتارهای صاحب نظران ایرانی و غیرایرانی درباره امام موسی صدر)*. تهران: مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر.
۱۰. فیض کاشانی، محسن (بی تا). *المحجّة البيضاء فی تهذیب الاحیاء*. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه، چاپ دوم.
۱۱. قمی، عباس. (۱۴۱۴). *سفینه البحار و مدینه الحکم والآثار*. قم: اسوه.
۱۲. کبیر مدنی شیرازی، سیدعلی خان بن احمد. (۱۴۰۹). *ریاض السالکین فی شرح صحیفه سیدالساجدین*. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه.
۱۳. مجلس شورای اسلامی. (۱۳۸۷). *گزارش کمیته و پیگیری سرنوشت امام موسی صدر (از ربودن تا به امروز) کمیسیون اصل ۹۰*.
۱۴. مجلسی، محمدباقر بن محمد تقی. (۱۴۰۳). *بحارالانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار علیهم السلام*. بیروت: داراحیاء التراث العربی.
۱۵. مرادی، فرشته. (۱۳۸۲). *سید موسی صدر نگاهی به زندگی و مبارزات امام موسی صدر*. تهران: بامداد کتاب.
۱۶. مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات. (۱۳۷۸). *شهید سرافراز دکتر مصطفی چمران، یاران امام به روایت اسناد ساواک کتاب یازدهم*. چاپ اول، جلد دوم. تهران: وزارت اطلاعات.
۱۷. مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات. (۱۳۷۹). *آن سفر کرده: آیت الله امام موسی صدر، یاران امام به روایت اسناد ساواک کتاب هفدهم*. چاپ اول، جلد اول. تهران: وزارت اطلاعات.

۱۸. مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات. (۱۳۸۰). *آن سفر کرده: آیت الله امام موسی صدر، یاران امام به روایت اسنادساواک* کتاب هفدهم. چاپ اول، جلد سوم. تهران: وزارت اطلاعات.
۱۹. نوری، حسین بن محمد تقی. (۱۴۰۸). *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*. قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام.